

PRILOG POZNAVANJU PROMETA MLEKA

Ovaj članak ima za cilj da na prikladan način objasni i prikaže važnije elemente u distribuciji raspoloživih količina mleka u Jugoslaviji i republikama. Značaj ovog rada ne leži samo u informisanju zainteresovanih organizacija, institucija i pojedinaca, već i u mogućnosti praktične primene pokazatelja naročito kod planiranja. Pomenuti pokazatelji će uglavnom predstavljati srednju vrednost za pet istraživačkih godina tj. 1957—1961.

Raspoložive količine i robni fond mleka

Poznato je, da se utvrđivanje raspoloživih količina mleka zasniva na tri komponente: proizvodnji, uvozu i izvozu (1,2).

Proizvodnja sirovog mleka u posmatranom periodu zabeležila je maksimum god. 1959. (2.451 mil. l), a minimum god. 1957. (2.309 mil. l). Prosek je iznosio 2,386.000 t ili 131 l po stanovniku.

Uvoz mlečnih proizvoda, preračunat u mleko svih vidova, zabeležio je maksimum god. 1958. (409.000 t), a minimum god. 1960. (136.000 t). Prosek je iznosio 247.000 t, odnosno 13,4 l po stanovniku godišnje. Najviše se uvozilo mleko u prahu (od 16.873 do 37.812 t) prosečno 25.010 t ili 81% od mleka svih vidova.

Izvoz mleka i mlečnih proizvoda (izražen u mleku svih vidova) je pokazao maksimum god. 1957. (20.410 t) i minimum god. 1960. (6.873 t). Prosek je iznosio 12.400 t ili 0,7 l po stanovniku. Pad ukupnog izvoza dolazi zbog velikog pada izvoza kačkavalja i belih sireva koji su predstavljali 88% celokupnog izvoza. Izvoz ovih sireva je god. 1961. u odnosu na god. 1957. opao za 76,5%.

Odnos uvoza i izvoza mleka svih vidova prema nacionalnoj proizvodnji možemo videti iz ovog pregleda po godinama:

Opis	%					
	1957.	1958.	1959.	1960.	1961.	Ø 57/61
Uvoz: proizvodnja	13,0	17,0	9,0	5,0	7,0	10,0
Izvoz: proizvodnja	0,9	0,7	0,4	0,3	0,4	0,5

Učešće vrednosti izvoza mleka i mlečnih proizvoda u ukupnoj vrednosti izvoza bio je god. 1957. 0,4%, a god. 1960. i 1961. 0,1%.

Na osnovu napred iznetog raspoložive količine mleka svih vidova pokazivale su svoj maksimum god. 1958. (2,736.700 t ili 151,9 l po stanovniku) i minimum god. 1961. (2,253.200 t ili 137,2 l po stanovniku) petogodišnji prosek je iznosio 2,620.600 t ili 144 l po stanovniku.

Robni fond mleka za domaće tržište predstavlja razliku između ukupno raspoloživih količina i naturalne potrošnje proizvođačkog stanovništva. Maksimalni robni fond bio je god. 1958. (1,783.440 t), a minimalni god. 1961. (1,494.650 t), petogodišnji prosek je iznosio 1,630.800 t ili 182 l po proizvođačkom stanovniku.

Naturalna potrošnja proizvođačkog stanovništva iznosila je u proseku 990,451.000 l. Maksimum je bio god. 1961. (1,058.566 t) a minimum god. 1958. (953.258 t). Maksimum i minimum ove potrošnje podudaraju se sa najmanjim i najvećim raspoloživim količinama i robnim fondom.

Tržni viškovi i otkup mleka i mlečnih proizvoda

S obzirom da je nacionalna proizvodnja mleka, najvažniji činilac u formiranju robnih fondova i s obzirom da će uvoz (naročito mleka u prahu) biti sve manji, a prema predviđanjima prestati god. 1965., to ćemo u daljem izlaganju tržne viškove i otkup prikazati u odnosu prema proizvodnji.

Prosečni petogodišnji tržni višak mleka iznosio je 1,395.549 t, odnosno 58,5% od proizvodnje, najniži je bio god. 1957. (1,331.153 t), a najviši god. 1959. (1,481.671 ili 61%). Ovakav tržni višak koji treba da se realizuje na tržištu predstavlja stepen robnosti proizvodnje mleka. No, obzirom da imamo dva tipa prometa mleka i mlečnih proizvoda (seljačka pijaca i organizovana trgovina), to je teško utvrditi stvarnu realizaciju viškova, jer za promet preko seljačke pijace gotovo i nema podataka. Prema podacima iz studije »Tržište mleka i mlečnih proizvoda...«⁴, petogodišnja srednja vrednost potrošnje i tržnog viška je bila:

Tabela 1

%

Opis	proizvodnja	potrošnja proizvođačkog stanovništva	tržni višak
SFRJ	100	41,5	58,5
Srbija	100	36,0	64,0
Uže područje	100	35,8	64,2
Vojvodina	100	32,3	67,7
Kosmet	100	60,0	40,0
Hrvatska	100	42,4	57,6
Slovenija	100	27,0	73,0
Bosna i Hercegovina	100	70,4	29,6
Makedonija	100	23,5	76,5
Crna Gora	100	53,8	46,2

Kako vidimo stepen robnosti (tržni višak) je najviši u Makedoniji, i to kao odraz niske potrošnje proizvođačkog stanovništva, (koja je za 3,6 puta manja od jugoslovenskog proseka, a 6,5 puta manja od potrošnje po slovenačkom proizvođaču) zatim u Sloveniji i Vojvodini gde je proizvodnja najjača.

Otkup mleka i mlečnih proizvoda s privatnog sektora proizvodnje vrši se mahom preko zemljoradničkih zadruga i mlekarā. Veća poljoprivredna gazdinstva isporučuju mleko direktno mlekarama, a naročito ako su ove u sklopu poljoprivrednih kombinata. Otkup svežeg mleka (četvorogodišnji prosek) iznosio je 344,920.000 l. Otkup mleka svih vidova (zbir svežeg mleka i obračunatih proizvoda) iznosio je 441,300.000 l u proseku. Ako proizvodnju i otkup prikazemo lančanim indeksom onda imamo sledeće:

Tabela 2.

Godina	Proizvodnja			Otkup		
	ukupno	sektori		ukupno	sektori	
		društveni	privatni		društveni	privatni
1957.	—	—	—	—	—	—
1958.	101,5	135,9	99,5	105,0	—	—
1959.	104,5	130,9	102,4	154,5	—	—
1960.	99,3	122,6	96,8	109,9	111,2	180,7
1961.	98,3	121,0	95,4	111,6	131,1	94,7
1962.	97,2	102,3	96,3	101,7	113,6	87,5

Počev od god. 1959. imamo tendenciju pada ukupne proizvodnje mleka kao rezultat pada proizvodnje na privatnom sektoru što je u svakom slučaju negativno. No, i pored toga otkup mleka na oba sektora zajedno beleži tendenciju porasta kao rezultat dinamičnijeg otkupa s društvenog sektora. Ovo ukazuje na činjenicu da tržište brže reaguje na onaj sektor (društveni) čija proizvodnja ima robniji karakter.

Procenat od proizvodnje otkupljenog svežeg mleka i mleka svih vidova predstavlja samo deo organizovano zahvaćenih tržišnih viškova, te za Jugoslaviju i pojedine republike iznosi:

Tabela 3.

(u %)

Opis	Sveže mleko			Mleko svih vidova			Nezahvaćeni deo drž. viška
	ukupno	društveni	privatni	ukupno	društveni	privatni	
SFRJ	14,4	62,8	7,7	19,1	79,7	9,6	39,4
Srbija	15,5	53,7	6,1	23,0	78,5	8,8	41,0
Uže područje	9,0	60,5	4,9	14,4	84,4	8,5	49,8
Vojvodina	28,3	51,5	10,7	40,1	76,6	11,9	27,6
Kosmet	3,9	71,8	1,4	6,2	90,5	2,2	33,8
Hrvatska	15,2	71,9	9,7	18,3	82,3	11,1	39,3
Slovenija	20,7	67,7	15,6	23,2	72,2	16,7	49,8
BiH	3,1	67,1	0,9	5,5	94,1	1,9	24,1
Makedonija	19,9	64,7	7,7	28,0	88,8	10,4	48,5
Crna Gora	3,7	76,7	1,5	5,9	85,0	2,8	40,3

Ovaj pregled pokazuje niži procenat od proizvodnje otkupljenog mleka (Švajcarska 71,2, Novi Zeland 88, SSSR 86), kako za oba sektora, tako naročito za privatni sektor koji sa svojim visokim učešćem (85%) u proizvodnji utiče na formiranje niskog proseka. Nezahvaćeni deo od tržišnog viška predstavlja za Jugoslaviju dve trećine količina i kod pojedinih republika je veći ili manji. Stopa organizovano (otkupom) zahvaćenih tržišnih viškova za Jugoslaviju i za pojedine republike iznosi:

Tabela 4.

(u %)

Opis	Procenat otkupa od tržišnog viška	
	sveže mleko	mleko svih vidova
SFRJ	24,6	32,5
Srbija	24,2	36,0
Uže područje	14,0	22,5
Vojvodina	41,5	60,5
Kosmet	9,8	15,5
Hrvatska	26,4	33,5
Slovenija	28,2	32,0
Bosna i Hercegovina	10,2	17,0
Makedonija	26,0	36,5
Crna Gora	8,0	13,0

Ovako različit i nizak stepen otkupa mleka ukazuje na nejednako raspoređenu i usitnjenu proizvodnju mleka, slabo organizovano i nestimulativno zahvatanje viškova s privatnog sektora, te lošu lokaciju mlekarskih pogona. Činjenica (Tabela 3), da se u Vojvodini od ukupne proizvodnje društvenog sektora otkupom zahvatilo samo 51,5⁰%, tj. manje od svih, neoborivo ukazuje na slabu organizaciju i nedostatak mlekarskih kapaciteta, te potrebu za podizanje novih. Ovo je u toliko važnije kada se ima na umu, da je učešće društvenog sektora Vojvodine u posedovanju poljoprivrednih površina (26⁰%), broju krava (39,4⁰%) i proizvodnji mleka (44,8⁰%) najveće i da pokazuje stalnu tendenciju porasta.

Mlekarska industrija i njeno učešće u prometu

Obradeni podaci za god. 1961. pokazuju da je:

— stepen robnosti (tržni višak)	56,0 ⁰ %
— od proizvodnje otkupljeno svežeg mleka	15,5 ⁰ %
— od tržnog viška otkupljeno svežeg mleka	27,7 ⁰ %
— od proizvodnje otkupljeno mleka svih vidova	19,4 ⁰ %
— od tržnog viška otkup mleka svih vidova	35,0 ⁰ %
— kapacitet mlekara prema tržnom višku	42,0 ⁰ %
— iskorišćenost kapaciteta mlekara	65,0 ⁰ %

Iz ovoga proizlazi da su tržni viškovi s jedne strane veći od kapaciteta mlekara, a s druge, pak, da se ovi nedovoljno koriste zbog zahvatanja malog dela tržnog viška putem otkupa. Iz ovog paradoksa proizlaze dve štete: prva, što neiskorišćenost kapaciteta čini mlekare nerentabilnim i druga, što je snabdevenost tržišta kvalitetnim proizvodima slaba i neujednačena. Znajuci ovo, ne treba se čuditi i činjenici da mlekarska industrija u snabdevanju neproizvođačkog stanovništva u mlečnim proizvodima učestvuje samo s 23⁰%, a u konzumnom mleku sa 17⁰%. Preko trgovine (otkupom od proizvođača) obezbeđuje se još 17⁰% mlečnih proizvoda, što znači da seljačka pijaca u snabdevanju neproizvođačkog stanovništva učestvuje sa 60⁰%. Trgovina još obezbeđuje 1,5⁰% konzumnog mleka, što znači da se neproizvođač snabdeva s 81,5⁰% direktno mahom od individualnog proizvođača.

Polazeći od činjenice da mlekarska industrija treba da bude središte prometa sirovog mleka i finalnih mlečnih proizvoda, određenog kvaliteta, onda treba da shvatimo koliko nizak stepen robnosti i otkupa negativno utiču na njen razvoj.

Položaj mlekarske industrije u navedenim uslovima u celini nije povoljan, jer ova čini ogromne napore kako bi prikupila što veće količine sirovine. Ovo ilustruje i podatak da se broj pređenih km po 1 t dovezene sirovine kreće od 5 do 150, s toga i troškovi prevoza mleka imaju veliku amplitudu koja je god. 1962. iznosila 8,01 d po 1, odnosno od 0,33 d do 8,34 d.

Prema internim podacima Instituta za mlekarstvo³, petogodišnji proseki otkupa mleka (god. 1957. do 1961.) iznosio je 243,285.000 l. Od te količine za proizvodnju konzumnog mleka odvojeno je 51,2⁰%, a za preradu u mlečne proizvode 48,8⁰%, sirovine. Najveći procenat za konzumno mleko bio je u Crnoj Gori 82⁰% i BiH 81,4⁰%. Na osnovu navedenih podataka obraden je pregled koji

pokazuje procenat otkupljenog mleka od tržnih viškova i potrošnje neproizvođačkog stanovništva, zatim proizvodnju sira i maslaca po stanovniku godišnje:

Tabela 5

Opis	% otkupljenog mleka		Proizvodnja po 1 stan.	
	od trž. viška	od potrošnje neproizv.	sireva kg	maslaca kg
SFRJ	17,4	25,2	0,37	0,16
Srbija	14,7	25,1	0,33	0,11
Hrvatska	18,8	26,8	0,50	0,23
Slovenija	26,7	46,1	0,99	0,61
BiH	8,0	5,9	0,06	0,015
Makedonija	12,8	18,7	0,35	0,034
Crna Gora	2,3	2,6	0,015	—

U ovoj tabeli nije obuhvaćena proizvodnja mleka u prahu koja je za ovaj petogodišnji period iznosila prosečno 102 g po stanovniku, odnosno 220 g po 1 neproizvođaču godišnje. Proizvodnja sira i maslaca po neproizvođačkom stanovniku je za dva i više puta veća, tako je za Jugoslaviju proizvodnja sira bila 780 g, a maslaca 340 g godišnje, ili kako je napred istaknuto 23% od potrošne neproizvođačkog stanovništva (radnika i službenika). Nepodvrgavajući prikazane pokazatelje strogoj kritici, s obzirom da izveštajima i anketom nisu 100% obuhvaćene sve mlekare (često organizacione promene u toku posmatranog perioda), možemo iste prihvatiti i upotrebiti, jer je obuhvaćeno 70% najvećih pogona. Nisu obuhvaćeni sitniji pogoni koji i da su obuhvaćeni ne bi znatno izmenili navedene pokazatelje.

Ova nam tabela dalje pokazuje da je u republikama, gde postoji gušća mreža mlekara (Slovenija, Hrvatska, zatim Srbija), procenat zahvatanja sirovine preko mlekara veći od drugih, a isto tako i proizvodnja mlečnih proizvoda. U svakom slučaju stopa zahvatanja viškova preko mlekara je nedovoljna i zahteva intenzivniji porast u narednim godinama.

Od ukupno otkupljenih količina mlekare su zahvatale 87% što znači da je 13% otkupljivala ostala prehrambena industrija, zatim ugostiteljstvo, bolnice, internati i dr. Kod planiranja kapaciteta mlekarske industrije o ovome treba takođe voditi računa. Na žalost, ovde ne možemo prikazati stopu za pojedine republike, s obzirom da je postojao međurepublički promet uglavnom preko mlekara. U svakom slučaju treba računati da će se procenat koji ide van mlekarske industrije smanjivati, s obzirom da ova treba da postane potpuniji snabdevač svih vrsta potrošača.

Izvori:

1. Statistički godišnjaci SFRJ za god. 1958, 1959, 1960, 1961, 1962. i 1963; 2. Statistika spoljne trgovine od god. 1958. do 1962; 3. Anketa i izveštaji mlekara koje prati Institut za mlekarstvo Jugoslavije; 4. Glumac N., Đorđević M., Popović V. »Tržište mleka i mlečnih proizvoda...« studija Instituta za mlekarstvo koju je finansirao Savezni fond za naučni rad i Fond za naučni rad SRS.